

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՔԱՆՈՐՄԱՏԻՎԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉ

ՆԵԼԼԻ ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ *

Երևանի պետական համալսարան

Մարդկության հոգևոր մշակույթի զարգացման գործընթացում փիլիսոփայության նշանակալի դերը դրսևորվում է ոչ միայն գիտելիքների սովոր ծավալով, այլև ընդհանրապես գիտելիքի ձևավորման, հիմնավորման և արժեքման իր մեթոդաբանությամբ: Որքան էլ մեր միտքը սկզբունքորեն հակված է օրյեկտիվության և ճշգրտության, կենդանի կյանքը, առավել ևս մարդկային իրողությունները եղել ու մնում են տարամետ մեկնաբանությունների, հաճախ համարժեք, բայց և միմյանց հակասող պատկերացումների ծիրում: Եվ դրա «մեղավորը» ոչ թե մեր մտքի թերացումն է կամ անհետևողականությունը, այլ ցանկացած երևույթի հնարավոր նկարագրությունների անսպառելիությունը՝ աշխարհի համընդհանուր իրողությունների հետ համադրություններում: Այսօրինակ հանգամանքը դժվար, եթե չասենք՝ անհնարին է դարձնում հատկապես մարդկային կյանքի երևույթների, դեպքերի ու իրադարձությունների ունիվերսալ սահմանումն ու գնահատականը: Ճշմարտության և մոլորության, բարու և չարի, օգտակարի և վնասակարի, արդարի և անարդարի, ընդունելիի և մերժելիի, լավի և վատի... զատման, տարանջատման միանշանակ չափանիշի հարցը այսօր էլ փիլիսոփայական բուն բանավեճերի օրակարգում է: Այն խնդիր է հասարակական կյանքի, սոցիալական գործընթացների կազմակերպման պրակտիկայում:

Նման խնդիրների համակարգման և մեկնության առաքելությամբ դեռևս անտիկ մշակույթում կյանքի կոչվեց հռետորիկան՝ իբրև բանավեճի, փաստարկման եղանակով ընդհանուր եզրահանգման, համոզման հասնելու պրակտիկ մեթոդաբանություն, աշխարհայացքային հարցերին փիլիսոփայական հիմնավորմամբ լուծումներ առաջադրելու հնարավորություն: Այդ առաջադրումներում իրենց արդիականությամբ մշտապես առանձնանում են ստատուսների և լոկուսների մասին տեսությունները, որոնք այսօր էլ երբեմն մշակված, բայց ավելի հաճախ տարերայնորեն գործառվում են մասնավորապես դատական և քաղաքական գործընթացներում,

* **Նելլի Ալավերդյան** – փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության, տեսության և տրամաբանության ամբիոնի դոցենտ

Нелли Алавердян – кандидат философских наук, доцент кафедры истории и теории философии и логики ЕГУ

Nelli Alaverdyan – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of YSU Chair of History, Theory and Logic of Philosophy

Էլ. փոստ՝ nalaverdyan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8313-5000>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 04.06.2024

Գրախոսվել է՝ 06.06.2024

Հաստատվել է՝ 12.07.2024

© The Author(s) 2024

կենդանի ելույթներում, քննարկումներում ու դերատներում: Երդվյալ ատենակալներով դատարանների ներդրման մեր հեռանկարում և քաղաքական դաշտի դեմոկրատացման մեր իրականությունում ավելի քան կարևոր են թվում ընդհանրապես հռետորիկայի և հողվածում ներկայացված տեսությունների լուսաբանումն ու իմացությունը այդ ոլորտներում գործունեություն իրականացնողների համար:

Բանալի բառեր - *պատմական հիշողություն, անցյալի ժառանգություն, հիշողության քաղաքականություն, մարտահրավեր, արժեքային-նորմատիվ համակարգեր, տեղեկատվական պատճառականություն, տեխնոլոգիական դետերմինիզմ*

Մարդկային գործունեության յուրաքանչյուր բնագավառում մեծապես կարևորվում է անցյալի ժառանգության պահպանումը: Պատմական հիշողության անհրաժեշտությունը պահանջում է ճանաչել ոչ միայն անցյալի անցյալականությունը, այլև ներկայությունը: Քաղաքակրթության փորձն ապացուցում է, որ սոցիալականի տարբերակման գրեթե բոլոր փուլերում պատմական հիշողությունը ոչ միայն նպաստում է հասարակական կյանքի օրգանականության ու շարունակականության պահպանմանը, այլև, որպես մշակութորեն համակարգված արժեքային համակարգ, կատարում է էթնոպաշտպանական գործառույթ: Մի բան ակնհայտ է՝ ներկան պետք է վերափոխի անցյալն այնքանով, որքանով վերջինս կառավարում է իրեն:

Սոցիալական համակարգի կառուցարկման տեսանկյունից պատմական հիշողությունը ապահովում է ներկայի ու անցյալի կապը և հնարավորություն է տալիս կողմնորոշվելու անցյալից ներկա և ներկայից անցյալ «ուղևորվելու» դժվարին գործընթացում: Այս փոխադարձ անցումների շնորհիվ մարդը դառնում է իր պատմական կեցությունը որոշող սուբյեկտ: Բնչպես իրավացիորեն նկատում է Պ. Ռեիկորը, առանց անցյալին ձուլվելու հնարավոր չէ ձևակերպել ու բնութագրել ներկան. «Եթե ժամանակը անցնող բոլորների հաջորդական շարք է, ապա հիշողությունը առկայության տեսանկյունն է»¹:

Եթե նախորդ այսպես կոչված «դանդաղ ժամանակների» հասարակություններում պատմական հիշողությունը դիտարկվում էր որպես անցյալի վերարտադրման միջոց, ապա դինամիկ հետարդիականության համատեքստում պահանջվում է հիշողության արժեհամակարգի արդիականացում, որպեսզի այն ներառվի սոցիալական համակարգի զարգացման ծրագրի մեջ և դառնա «ապագայի» բաղադրատարր: Նման մոտեցման պատճառներից մեկն այն է, որ ժամանակակից աշխարհում պատմական հիշողության սուբյեկտը (ազգը, հասարակությունն ու անհատը) ասես օտարվել է «այստեղ» ու «հիմա» ընթացող կյանքի ընթացքից, զրկվել սոցիալական համակարգը ամբողջացնող այն պատումներից, որոնք առկա են պատմական հիշողության մեջ, ուստի ստիպված է ամբողջովին ապավինել կյանքի կազմակերպման մշակույթի անձնական

¹ Рикер П. Память, история, забвение, М., «Наука», 2004, с. 214.

տարբերակին: Հանգամանք, որ նրան դարձնում է հասարակական ամբողջից օտարված «մանկուրտ» գործակալ: Մինչդեռ հիշողությունը ոչ միայն անցյալը իրական արժեք դարձնող, այլև սոցիալական իրադարձությունները առաջ մղող, երբեմն նաև ուղղորդող գործոն է: Բայց պատմական հիշողությունը իմաստավորելու և ներառելու համար «այստեղ և հիմա» ընթացող կյանքի կազմակերպման գործընթացներում, այն կրողը պետք է ունենա որոշակի հոգևոր պատրաստվածություն, որպեսզի կարողանա պատմական անդրադարձ կատարել և վերհուշի օգնությամբ անցյալը կապել ժամանակակից սոցիոմշակութային գործընթացներին²:

Պատմական հիշողության խնդիրը քննարկվում է տարբեր գիտակարգերում՝ փիլիսոփայություն, հոգեբանություն, ազգագրություն, պատմություն, սոցիոլոգիա, որոնցից յուրաքանչյուրը փորձում է բացահայտել, թե ներկա իրադարձությունների ընկալումը ինչ չափով է կախված անցյալի իրադարձությունների իմացությունից և գնահատումից: Եվ դա պատահական չէ, որովհետև պատմական հիշողությունը սոցիալական գիտակցության հզոր կարգավորիչներից է, որում ներառված են ինչպես սոցիոմշակութային, այնպես էլ պատմական, տնտեսական, գաղափարախոսական բազմաթիվ գործոններ:

Պատմական հիշողությունը դիտարկվում է որպես ազգային՝ պետական և հանրային անվտանգության ապահովման առանցքային բաղադրիչ, որի հիմքի վրա կարող են համախմբվել անհատները, հասարակություններն ու ազգերը՝ արժևորելով հոգևորը և հրաժարվելով բացարձակ նյութապաշտությունից: Հենց ազգն է, որ ստեղծում է ընդհանուր տարածականություն, որտեղ հստակ ընդգծվում է ազգային ինքնությունը: Պատմական հիշողությունը անհրաժեշտ նախադրյալ և գործիք է ազգային համախմբման համար: Մակայն ազգային ինքնությունը և այդ ինքնության շրջանակներում կայուն զարգացումն ու համախմբումը պետք է հիմնված լինեն պատմական հիշողության վրա, ինչը հնարավորություն է տալիս քաղաքակրթելու ազգային կապիտալը, լեգիտիմացնելու քաղաքական և տնտեսական իշխանությունները:

Պատմական հիշողության հուսալիության հարցերը կապված են պատմական գիտելիքների և ճանաչողության առանձնահատկությունների հետ: «Ժամանակը ոչ միայն բացահայտում է նոր կապեր, իրադարձությունների փոխհարաբերություններ, այլև հաճախ ստիպում է մեզ այլ կերպ իմաստավորել անցյալի որոշ փաստեր: Բացի այդ, փոխվում են մեր ընդհանուր պատկերացումները մարդու և հասարակության մասին: Եվ այս նոր գաղափարների լույսի ներքո մենք սկսում ենք անցյալում տեսնել այն, ինչ նախկինում չէինք տեսել»³: Այս առումով կարևոր ու արդիական է պատմագիտական տեղեկատվության ճիշտ

² Տե՛ս **Фукуяма Ф.** Великий разрыв, М., 2004, էջ 12-15:

³ **Лекторский В. А.** Знания о прошлом в современной культуре. Вопросы философии, № 8, 2011, с. 4-5.

մտտեցումը: Խոսքը անցյալի հետքերը ուսումնասիրելու, անցյալի փաստերի իսկությունը հաստատելու, անցյալը հասկանալու և բացատրելու մեթոդների, պատմական փաստեր ընտրելու չափանիշների մասին է: Անցյալի իրադարձությունների միջև կապի պարզաբանումը առնչվում է պատմական գիտելիքների մեկ այլ յուրահատուկ հատկանիշի: Այսպես, պատմաբաններն անընդհատ վերագնահատում են անցյալը և վերաշարադրում պատմությունը: Փաստորեն, «սուբյեկտիվություն ընդդեմ օբյեկտիվության» կանոնական անվանումը մի կողմից ընդգծում է պատմաբանի անձնական ներգրավվածությունը գիտելիքի գործընթացում, մյուս կողմից՝ սոցիալական, իսկ ավելի ստույգ ինստիտուցիոնալ ներգրավվածությունը: Պատմաբանի երկակի ներգրավվածությունը պատմական գիտելիքի միջուկային սուբյեկտիվության մեկնաբանման պարզ հետևանք է, որը մարդկանց շրջանում զուգակցվում է երկու տեսակի այլության միջոցով՝ որպես օտար և որպես անցյալ էակ, որին Դիլթայը ավելացնում է. «լրացուցիչ այլություններ՝ օտարի այլությունը, անցյալի այլությունը, արձանագրության այլությունը, որոնք համակցված են և սահմանում են պատմական գիտելիքների դերը հոգևոր գիտությունների ոլորտում»⁴:

«Պատմական հիշողությունը» հաճախ բնութագրվում է որպես «անցյալի հիշողություն», «կոլեկտիվ հիշողություն», «սոցիալական հիշողություն», «մշակութային հիշողություն», «հիշողության քաղաքականություն» և այլն: Չի անտեսվում նաև այն, որ մարդկանց և հասարակությունների պատմական հիշողության ձևավորմանը նպաստում են ոչ միայն պատմաբանների գրառումները, այլև, արվեստի տարբեր ճյուղերի տեսա- և ձայնասարտադրանքները: Պատմական հիշողության ձևավորմանը նպաստում են թանգարանային ցուցադրությունները, ճարտարապետական կառույցները, փողոցների ու բնակավայրերի անվանումները:

Տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների արագ զարգացումը «հիշողության քաղաքականության» իրականացման նոր հնարավորություններ է ստեղծում: Ջարմանալի չէ, որ «պատմական հիշողությունը» հետազոտության և գործնական գործունեության ոլորտ է, որտեղ «հանդիպում են» վերաբերմունքը, մտածելակերպը և նորմատիվ համակարգերը, որոնց միջև հարաբերությունները բնութագրվում են ոչ միայն որպես «փոխլրացում» և «փոխհարստացում», այլ նաև որպես «մերժում», «բախում» և «պայքար»: «Պատմական հիշողության» վերաբերյալ դիսկուրսը սովորաբար ենթադրում է, որ արհեստավարժ պատմական հանրությունը պետք է արտադրի ոչ միայն գիտական գիտելիք, այլև անցյալի մասին զանգվածային սոցիալական գաղափարներ: Պատմաբանն այդպիսով ներգրավվում է ««ուժի և հիշողության», «ուժի և մոռացության» դաշինքների ստեղծման մեջ և ենթարկվում է իր ժամանա-

⁴ Рикер П., նշվ. աշխ., էջ 469:

կակից քաղաքական իրականությունը «պատմականացնելու» ևս մեկ գայթակղության»⁵: Որոշ գիտնականներ պատմական հիշողության ուսումնասիրությունը կապում են սոցիալական և հումանիտար գիտելիքների կառուցվածքի, բովանդակության և մեթոդաբանության խորը փոփոխությունների հետ և անհրաժեշտ են համարում հաշվի առնել «գիտնականների նոր հայեցակարգային զարգացումները փիլիսոփայության, հոգեբանության, բանասիրության և մշակութային ուսումնասիրությունների ոլորտում»⁶:

Հաշվի առնելով ժամանակակից աշխարհում տեղեկատվական պատերազմները՝ անհրաժեշտություն է առաջանում պատմական հիշողությունը կարևորելու նաև փիլիսոփայության տեսանկյունից:

1. Պատմական հիշողությունը որպես դժվար դիտարկելի գործընթաց

Պատմական հիշողության փիլիսոփայությունը կարելի է դիտարկել որպես հիշողության կրող, իրեն ճանաչող և վերջինիս բովանդակությունը գնահատող մարդու կենսափիլիսոփայության մաս: Ժամանակակից ֆրանսիացի վերլուծաբան Մ. Հալբվակսը պատմական հիշողությունը որպես կենսափիլիսոփայություն հետևյալ կերպ է ներկայացնում. «Ես հիշում եմ Ռեյմար, քանի որ այնտեղ ապրել եմ մի ամբողջ տարի: Հիշում եմ նաև Ժաննա դը Արկին, որը Ռեյմարում էր: Այնտեղ թագադրվեց Չարլզ VII-ը, քանի որ ես կարդացել եմ այդ մասին: Ժաննա դը Արկը այնքան հաճախ է ներկայացվել թատրոնում, ֆիլմերում և այլն, որ ես իսկապես դժվարանում եմ նրան պատկերացնել Ռեյմարում: Միևնույն ժամանակ, ես լավ գիտեմ, որ չէի կարող ականատես լինել բուն իրադարձությանը. ես այստեղ սահմանափակված եմ կարդացած կամ լսած բառերով, դարերի ընթացքում վերարտադրված նշաններով, որոնք այն ամենն են, ինչը ինձ է հասնում անցյալից: Նույնը վերաբերում է մեզ հայտնի բոլոր պատմական իրադարձություններին»⁷: Հասկանալի է, որ Մ. Հալբվակսը փաստորեն պատմական հիշողություն է համարում միայն բավականին հեռավոր անցյալի հիշողությունը: Ժամանակակից հետազոտողները, սակայն, պատմական հիշողությունը չեն սահմանափակում միայն վաղ անցյալին առնչվող իրադարձություններով՝ գտնելով, որ համեմատաբար ոչ վաղ անցյալի «կենդանի հիշողությունը» ևս պատմական հիշողության մաս է: Անհատի պատմական հիշողության բովանդակությունը չի կարող ձևավորվել միայն այն տվյալներից և գիտելիքներից, որոնք համապատասխանում են պատմության մեջ ընդունված հավաստիության չափանիշներին: Հասարակության պատմական հիշողության վրա էական ազդեցություն ունեն գրականության ու արվեստի ներկայացուցիչները, որոնց ազ-

⁵ Монин М. Апология культуры. Три прочтения «Времени и рассказа» Поля Рикера. М. Прогресс-Традиция, 2019, с. 154.

⁶ Мальшкин Е. Две метафоры памяти. СПб., 2011, с. 37.

⁷ Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. М., «Новое издательство», 2007, с. 86.

դեցությունն արժեքային-նորմատիվ համակարգերի գործունեության վրա ավելի հզոր է, քան գիտնական պատմաբանի մասնագիտական վարքագիծը: Օրինակ՝ գրականության ու արվեստի գործերն ակնհայտորեն անհնար են առանց գեղարվեստական հորինվածքի: Կամ մասնագիտական էթիկայի կանոնները լրագրողին պարտավորեցնում են տարածել և մեկնաբանել միայն հավաստի տեղեկատվությունը, ոչ մի դեպքում չխեղաթյուրել փաստերը և առավել ևս՝ չտարբերել փաստերը կարծիքներից ու ենթադրություններից: Սակայն, երբ խոսքը վերաբերում է քաղաքացիական դիրքորոշման և անձնական նախասիրությունների արտահայտմանը, լրագրողը շատ ավելի մեծ ազատություն ունի, քան գիտնականը: Եվ, վերջապես, «պատմաբանների կողմից պատմության էության գոյաբանության ակնկալիքը կարող է բացահայտվել որպես «մետաֆիզիկայի» ներխուժում հումանիտար գիտությունների դաշտ, որոնք ցանկանում են վերացնել անցյալի ցանկացած կասկած: Պատմական գոյության հերմենևտիկայի հետ կապված խնդիրները ճիշտ ժամանակին հաշվի չառնելը անհասկանալի է թողնում պատմական գիտելիքների իմացաբանությունը: Մեթոդի մասին բանավեճից բացի, ավելի խորը պատճառը պատմության մեջ անցյալը ներկայացնելու խնդրի բուն բնույթն է»⁸:

Եթե դիտարկում ենք պետական քաղաքականությունը, ապա ակնհայտորեն տեսնում ենք, որ այդ քաղաքականության վրա ազդում են արժեքային-նորմատիվ տարբեր համակարգեր, որոնց փոխազդեցությունը բավականին բարդ է: Զարմանալի չէ, որ պետության կողմից «անցյալի քաղաքականության օգտագործումը» իրականացվում է ոչ թե մեկ, այլ բազմաթիվ (առնվազն մի քանի) «հիշողության քաղաքականության» շրջանակներում: Այս հանգամանքը քաղաքագետների կողմից երբեմն ընկալվում է որպես թերություն, ինչը վկայում է քաղաքական ռազմավարությունների մշակման և իրականացման համար անհրաժեշտ պատշաճ մտքի և համահունչության բացակայության մասին: Այնուամենայնիվ, ժամանակակից աշխարհում «հիշողության քաղաքականության» ոլորտում հայեցակարգային պարզության և հետևողականության իդեալների իրականացման օրինակները հազիվ թե արժանի լինեն ընդօրինակման: Պատմական հիշողության հարցերով զբաղվող գիտնականները գտնվում են գիտական ընդհանուր գիտելիքներին բնորոշ իդեալների և նորմերի շրջանակում: Գիտությունը, գեներացնելով և ուսումնասիրելով վերացական առարկաները, ձգտում է մշակել հստակ սահմանումներ, ստեղծել և նպատակաուղղված կիրառել խիստ մեթոդներ և համակարգված կազմակերպել ձեռք բերված գիտելիքները: Այնուամենայնիվ, պատմական հիշողության՝ որպես գիտության վերացական օբյեկտի բնութագրերը նույնպես էապես կախված են պատմական հիշողության հատկություններից՝ որպես սոցիալական բազմաթիվ գործոնների ազդեցության օբյեկտ:

⁸ Рикер П., նշվ. աշխ., էջ 398:

Պատմական հիշողության «համընդունելի» սահմանման բացակայությունը բացատրվում է նրանով, որ այն ուսումնասիրվում է տարբեր գիտությունների շրջանակներում, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր մոտեցումները, որոնք ընդգծում են այդ բարդ երևույթի որոշակի կողմերը: Որպես կանոն՝ սոցիոլոգներն ու քաղաքագետները իրենց աշխատություններում «անցյալի քաղաքական օգտագործումն» ինքնին ընկալում են որպես անխուսափելի և անհրաժեշտ: Քննարկման առարկան այս երևույթի ուսումնասիրության մոտեցումներն են, «քաղաքական օգտագործման» առկա պրակտիկայի գնահատման չափանիշները, ինքնին գնահատականները, ինչպես նաև կանխատեսումները, ակնկալիքներն ու առաջարկությունները: Որոշ հեղինակներ անցյալի քաղաքականությունն օգտագործելը համարում են «խորհրդանշական քաղաքականության» մաս, այսինքն՝ գործունեություն, որը ներառում է սոցիալական իրականության մեկնաբանման որոշակի մեթոդների արտադրություն և նպատակային կիրառում⁹: Միննույն ժամանակ, խորհրդանշական քաղաքականությունը դիտվում է ոչ միայն որպես հանրային քաղաքականության մի մաս, որը որոշակի առումներով փոխարինում է «իրական» քաղաքականությանը, այլ նաև որպես իրականության կառուցման միջոց՝ ազդելով «իրական» քաղաքականության վրա: Բնութագրելով «անցյալի օգտագործման» հետ կապված խնդիրները՝ կարելի է ասել, որ «ազգային համերաշխության մոբիլիզացման համար անցյալի խորհրդանիշների, իրադարձությունների և գործիչների ցանկը մնում է ծայրահեղ սակավ», «անցյալի հեղինակությամբ ժամանակակից պետական քաղաքականության լեգիտիմացման հիմնական «բեռը» ընկնում է խորհրդային ժառանգության վրա»¹⁰: Զանգվածային գիտակցության եմպիրիկ ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս սոցիոլոգներին եզրակացնել, որ «վերջին տարիներին Հայրենական մեծ պատերազմի մասին պատկերացումները թողնում են «կենդանի հիշողություն», տեղափոխվում հեռավոր անցյալի հիշողություն, որոնցում շատ քիչ մասնակիցներ և ականատեսներ են մնացել: Միննույն ժամանակ, նման իրադարձությունների և դրանց մասնակիցների մասին տեղեկատվությունը և գիտելիքները ակտիվանում են մարդկանց հիշողության մեջ հիմնականում կառավարության քաղաքականության շնորհիվ, որոնք, ի թիվս այլ բաների, նպաստում են պատմական հիշողության «մասնավորեցմանը»»¹¹: Պատմական հիշողության «հատուկ» տարբերակների (ընտանիք, սոցիալական փոքր խումբ, տեղական համայնք) տարածմանը նպաստում են ժամանակակից տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաները,

⁹ Տե՛ս Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структуризации. М.: «Академический Проект», 2005, с. 206.

¹⁰ Молодкина Л. К вопросу о феноменологии памяти, «Вестник Московского университета», 2007, № 6, с. 95.

¹¹ Серапионова Е. Социальные последствия войн и конфликтов XX века: историческая память. М., СПб: «Хестор-история», 2014, с. 286.

առանց որոնց հնարավոր չէ արխիվներից և այլ աղբյուրներից տեղեկատվության հասանելիությունը:

Պատմական հիշողությունը կարևորվում է որպես «հասարակության արժեքային ներուժը» մոբիլիզացնելու գործոն՝ մեր ժամանակի մարտահրավերներին արձագանքելու համար: Վերոնշյալը, սակայն, չի նվազեցնում հասարակության «հիշողության գերին» լինելու վտանգը այն վիճակում, որը դժվարացնում է այսօրվա (և վաղվա) մարտահրավերների համարժեք գնահատումը, սեփական հնարավորությունների ըմբռնումը և որպես հետևանք՝ ռազմավարական և մարտավարական ճիշտ որոշումներ կայացնելը:

2.«Տեղեկատվական պատճառականություն» և հիշողության քաղաքականություն

Փիլիսոփայությունը հնագույն ժամանակներից ձգտել է կապել մարդկության անցյալը, ներկան և ապագան, որոշել պատմության շարժիչ ուժերը և ուրվագծել ապագան: Ընդունված է տարբերակել պատմության փիլիսոփայության երկու հիմնական տեսակ¹²: Առաջինը պատմաբանությունն է կամ պատմության «էական» փիլիսոփայությունը, որը խնդիր է դնում բացահայտելու մարդկության պատմության ընդհանուր օրինաչափություններն ու իմաստները: Երկրորդ տեսակը պատմության քննադատական փիլիսոփայությունն է, որը հետազոտում է ոչ թե պատմությունը որպես իրականություն, այլ պատմական գիտությունը, և որը հետաքրքրված է այս գիտության գիտելիքներով, տրամաբանությամբ և պատմական հետազոտության մեթոդներով: Այստեղ տեղին է խոսել պատմական գիտության փիլիսոփայական խնդիրների մասին¹³: Սակայն պետք է նշել, որ միշտ չէ, որ հնարավոր է հստակ սահման գծել պատմության փիլիսոփայության այս տեսակների միջև: Պատմական գործընթացի փիլիսոփայական ըմբռնումը պահանջում է ուշադրություն պատմական գիտության մոտեցումներին և մեթոդներին, իսկ պատմական գիտության փիլիսոփայական խնդիրների ուսումնասիրությունը անհնար է պատմական գործընթացի մասին գիտելիքների բացակայության պայմաններում: Քանի որ պատմության փիլիսոփայությունը ներառում է նաև պատմական գիտակցության ուսումնասիրությունը բառի լայն իմաստով, պատմական հիշողության փիլիսոփայությունը պատմության փիլիսոփայության մի մասն է:

Հաշվի առնելով ժամանակակից հասարակության առջև ծառայած մարտահրավերները՝ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել «տեխնոլոգիական դետերմինիզմ» կոչվող մոտեցման հնարավորություններին (Ռ. Արոն, Կ. Բոլդվինգ, Դ. Գելբերթ, Դ. Բեյ): Պետք է նշել, որ «տեխնոլոգիական դետերմինիզմը» լայն իմաստով ոչ թե սոցիալական օրգանիզմը համապարփակ նկարագրելու

¹² Տե՛ս **Филатов В.** История, историософия и методология истории. Наука глазами гуманитария, «Прогресс», М., 2005, էջ 484-498:

¹³ Տե՛ս **Блюхер Ф., Федор Н.** Философские проблемы исторических исследований. М., 2004, էջ 49:

միջոց է, այլ հետազոտության ընդհանուր ուղղություն, որն ընդգծում է տեխնոլոգիական (և գիտատեխնիկական) համակարգերի և կառույցների կարևորությունը՝ որպես հասարակության որակական հատկանիշները ցուցանող միջոց: Նման համակարգերի և կառույցների դերը սովորաբար համարժեքորեն չի գնահատվում այլ մոտեցումներում, որոնք կենտրոնանում են սեփականության հարաբերությունների, կառավարման ձևերի կամ մշակութային ավանդույթների վրա: Հանգամանքները, որոնք դրդում են պետությանը և հասարակությանը գիտակցելու «տեխնոլոգիական բեկման» անհրաժեշտությունը որպես երկրի գոյատևման պայման, կարող են «շրջադարձային» լինել պատմական գիտակցության և պատմական հիշողության համար: Խոսքը գիտական և տեխնոլոգիական «ճեղքումներ» իրականացնելու և հասարակության ստեղծագործական ներուժը կենսական խնդիրներ լուծելու համար մոբիլիզացնելու պատմական փորձի մասին է:

Տեխնոլոգիական շրջադարձը ներառում է գիտության և տեխնիկայի՝ պատմության մեջ հետազոտողների կուտակած գիտելիքների շարժը երկարաժամկետ հիշողությունից դեպի հասարակության ակտիվ հիշողություն: Խոսքը գաղափարների, հայտնագործությունների և գյուտերի պատմության, տեխնիկական սարքերի և տեխնոլոգիական համալիրների պատմության և այն մարդկանց պատմությունների մասին է, որոնք այս ամենը հնարավոր դարձրին: «Ակտիվ հիշողությունը նման տեղեկություններով լցնելը կնպաստի հասարակության (իսկ ապագայում՝ մարդկության) համերաշխության՝ հետին պլան մղելով երկար ժամանակ մշակված «վնասվածքի» և «պատմական մեղքի» հիշողությունը»¹⁴:

Այն պնդումը, որ առաջընթացի գաղափարը հնացել է, սովորական է դարձել քաղաքական փիլիսոփայության մեջ: Սակայն ոչ ոք չի պարտավորվում լրջորեն հերքել գիտության և տեխնիկայի ոլորտում առաջընթացը, ներառյալ մարդկային հարմարավետ կյանքի համար անհրաժեշտ խոշոր տեխնոլոգիական համալիրների ստեղծումը: Տեխնոլոգիաների լայն տեսլականը, որն ընդգրկում է կառավարչական, մանկավարժական և հետազոտական տեխնոլոգիաները, թույլ է տալիս օրակարգում դնել այս ոլորտում ընդհանրապես առաջընթացի և մասնավորապես սոցիալական առաջընթացի փոխհարաբերության հարցը: Տեխնոլոգիական առաջընթացի գաղափարը կարող է համախմբող դառնալ ժամանակակից հասարակության համար՝ համախմբելով մարդկանց ստեղծագործական կարողությունները:

Անցյալից դասեր քաղելը ներառում է ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական փորձի ըմբռնում՝ հաշվի առնելով տնտեսական, իրավական, բարոյական գործոնների դերը: Տրամաբանական է ենթադրել, որ պատմական հիշողությունը ուղղված է ոչ թե կառավարման կառույցների (և դեկավար անձանց)

¹⁴ Буллер А., Линченко А. Простить? О феномене исторического непростания и бескомпромиссной памяти, «Вопросы философии», № 11, с. 59.

կարճաժամկետ խնդիրների լուծմանը, այլ երկարաժամկետ ազգային ռազմավարությանը: Պատմական հիշողությունը քաղաքական վարքը, գիտակցությունը ձևավորող կարևոր բաղկացուցիչներից է: Այն իր էներգիայով (շատ դեպքերում՝ չգիտակցված) հասարակությանը (ազգին, էթնոսին, անձին) մղում է ինչպես ինստիտուցիոնալացված որոշակի վարքագծի, այնպես էլ բաժանում է քաղաքական տարածությունն ու ժամանակը: Պատմական հիշողությունը անցյալի վերլուծման ակտիվ, կառուցողական գործընթաց է և տեղեկատվական հոսքերի վերականգնում, որոնք տվյալ պատմական ժամանակաշրջանում ապահովում են առավելագույն կենսունակություն: Անցյալի ընտրությունը հնարավորություն է տալիս ռացիոնալ մակարդակում պատմական հիշողությունից կանչելու այն հատվածը, որի հետագա գեներացումը կապահովի կենսունակություն՝ միևնույն ժամանակ զտելով տեղեկատվական աղմուկը: Կարելի է ենթադրել, որ պատմական հիշողությունը անշարժ երևույթ չէ, այլ անընդհատ փոփոխվող է, որը պայմանավորված է տվյալ ժամանակահատվածի մարտահրավերներով: Ինչպես անցյալն է ազդում ներկայի վրա, այնպես էլ ներկան է մեծապես որոշում, թե ինչպես կրնկալվի և կվերծանվի անցյալը: Հիշողությունները հող են ստեղծում իրենց իսկ հավերժացման համար: Ա. Բերգսոնի խոսքերով՝ «Մեր կյանքի ամենօրյա իրադարձությունները հանդես են գալիս հիշողության ձևով, իսկ հիշողությունը բաց չի թողնում ոչ մի մանրուք և ամեն մի փաստին ցույց է տալիս իր տեղն ու ժամանակը»¹⁵:

НЕЛЛИ АЛАВЕРЯН – Историческая память как компонент ценностно-нормативной системы общества. – В статье рассматриваются вопросы исторической памяти, факторы, ее формирующие, основные формы проявления и механизмы передачи. Историческая память рассматривалась с двух точек зрения. Во-первых, философию исторической памяти можно рассматривать как часть биофилософии человека, несущего память, познающего себя и оценивающего ее содержание, во-вторых, историческая память выделена как фактор мобилизации «ценного потенциала общества» для ответа на вызовы современности. Учитывая вызовы, стоящие перед современным обществом, в статье особое внимание уделено возможностям подхода, получившего название «технологический детерминизм», который заставляет осознать необходимость «технологического прорыва» как условие выживания страны и который может быть соответствующим «переломом» в историческом сознании и для исторической памяти. Речь идет об историческом опыте реализации научно-технических «прорывов» и мобилизации творческого потенциала общества для решения жизненно важных задач.

Историческая память является одним из важных компонентов, формирующих политическое поведение и сознание. Оно делает прошлое настоящей ценностью, значимой частью нашей жизни и движущей силой важнейших общественных событий. Историческая память своей энергией подталкивает общество к определенному институционализированному поведению и разделяет историческое пространство и время. В этом процессе расшифровка и переоценка исторической памяти является важной предпосылкой обеспечения непрерывности и жизнеспособности нормальной трансформации общества.

¹⁵ **Бергсон А.** Творческая эволюция. Материя и память. Минск, 1999, с. 207-208.

Ключевые слова: историческая память, наследие прошлого, политика памяти, бросать вызов, ценностно-нормативные системы, информационная причинность, технологический детерминизм

NELLI ALAVERDYAN – *Historical Memory as a Component of Society's Value-Normative System.* – The article deals with the issues of historical memory, the factors that form it, and the main forms of manifestation and transmission mechanisms. Historical memory was considered from two perspectives. First, the philosophy of historical memory can be considered as a part of the biophilosophy of a person who carries memory, knows himself and evaluates its content, secondly, historical memory is important as a factor for mobilizing the "valuable potential of society" to respond to the challenges of our time.

Taking into account the challenges faced by modern society, the article paid special attention to the possibilities of the approach called "technological determinism", which makes one realize the need for "technological breakthrough" as a condition for the survival of the country, and which can be a corresponding "turning point" in historical consciousness and historical for memory. It is about the historical experience of implementing scientific and technological "breakthroughs" and mobilizing the creative potential of society to solve vital problems. Historical memory is one of the important components shaping political behavior and consciousness. It makes the past a real value, a significant part of our life and a driving force for the most important social events. Historical memory, with its energy, drives society to certain institutionalized behaviors, and divides historical space and time. In this process, the decoding and reevaluation of historical memory is an important prerequisite for ensuring the continuity and vitality of the normal transformation of society.

Key words: historical memory, a heritage of the past, memory politics, challenge, value-normative systems, informational causality, technological determinism